
KENTSELDEN MODERNE, MODERNDEN POST- ULUSALLIĞA:

Bir Âidiyet Biçimi Olarak Yurttaşlığı Sürdürebilmek

Metin Uçar*

ÖZET:

Bir kurum olarak yurttaşlık, tarihsel süreç içinde, ulusallık öncesi, ulusal ve post-ulusal olarak üç boyutta düşünülebilir. Ulusallık öncesi yurttaşlık, oldukça sınırlı olduğundan, ulusallık düşüncesi yurttaşlık sistemini yaygınlaştırmak için uğraşmıştı. Bugün ulusal yurttaşlık anlayışı da oldukça sınırlı hâle geldiğinden klâsik ulusal âidiyet işlevsiz kaldı. Böylece post-ulusal düşünce insan hakları tarafından tanımlanan, sadece ulusal sınırlar içinde değil tüm yeryüzünde anlamlı olan, yeni haklar talep etmeye başladı. Bu doğrultuda ben de çalışmamda post-ulusal yurttaşlığın olanaklı olup olmadığını tartışacağım.

Anahtar Kelimeler: Yurttaşlık, Post-Ulusal Yurttaşlık, Eşitlik, Aynılık, 1793 Fransız Anayasası, Yeni Sağ, Refah Devleti

---

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, (Çorum) İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü.

GİRİŞ

Başta ulus-devlet olmak üzere modern kurumlara yöneltilen birçok eleştiriye karşın modernliğin ve ulus devletin baş aktörü olan yurttaşın alternatifi olabilecek her hangi bir aktörden hâlen bahsedilemiyor olması, bu çalışmanın çıkış noktasıdır. Yurttaşlığın temelinde bulunan eşitlik ilkesinin sadece medenî ve siyasal alanla sınırlı kalmadığı sosyal alanı da kapsamaya başladığı ve bu yönü ile daha seküler olmaya başladığı zamandan beri böyle bir süreç yaşanıyor. Bu değişimin dönüm noktası 19.yy.ın sonudur. İngiltere’de bir dizi sosyal politikanın uygulanması ile toplumsal sınıflar arasında bulunan oldukça uzun mesafeler az da olsa bazı iyileşmeler gösterdi. Marshall’ın tespit ettiği gibi, bununla birlikte, toplumsal bütünleşme duygusallık ya da yurtseverlik yerine daha maddî olan temellere oturtulmuş oldu¹. Bu süreç refah devleti politikaları olarak, devlete bağlılık, sadakat ve sorumluluğun yanında hakların da oldukça önemli olduğunu vurgulayan yurttaşlık bağı ile birlikte devlet, birey ve sınıflar arasında, sekülerleşme sürecine de uygun bir şekilde, karşılıklı fayda üzerinden kurumsallaştı. Ancak günümüzde, yeni sağ hareketin eleştirileri doğrultusunda refah politikalarının gittikçe aşınıyor olması, bu ilişkiyi sarstı ve ister istemez “*toplumsal bütünleşmeyi sağlayan bu bağın*”, 80’lerden beri daha da yoğun bir şekilde tartıştığımız yurttaşlığın, bu sefer yeni formlarının tekrar bütünleşmeyi sağlayabilirliği gündeme gelmeye başladı.

Sadece refah devletinin doğrudan gerilemesi değil, bu süreçle ilişkisi olan, ulus-devletin yerel ve küresel güçler tarafından güç kaybına uğratılması sonucunda klâsik anlamını yitirmesi ve yeni âdiyet biçimlerinin aranmaya başlanması gibi, başka bazı değişimler de yurttaş ile ulus-devlet arasındaki sıkı bağı sarsmıştır. Bu durumda önemli olan klâsik yurttaşlık idealinin mevcut toplumsal gelişmeler karşısında yeni talepleri yanıtsız bırakmasıdır. O zaman asıl problem, yeni âdiyet biçimlerinin herhangi bir şekilde yurttaşlık formu içinde gösterilebilir olup olmamasıdır.

Biz bu çalışmada bir âdiyet biçimi olarak yurttaşlığın geçmişte ne olduğunu ve sürdürülebilmesi için günümüzde ne anlama gelebileceğini tartışacağız. Klâsik yurttaşlık anlayışının küreselleşen ve yerelleşen dünyada işlevini tamamladığını, ulus-devlettteki değişmelerin, ulus-devlete bağlılık biçimi olarak yurttaşlığı da değiştirdiğini, bundan dolayı bir post-ulusal bağlıktan bahsetmemiz gerektiğini savunacağız.

¹ T.H. MARSHALL: “Yurttaşlık Ve Toplumsal Sınıflar”, *Yurttaşlık Ve Toplumsal Sınıflar*, Der. ve Çev. Ayhan KAYA, (Ankara: Gündoğan, 2000), 53.

SORUNUN ORTAYA KONMASI

Ulus-devletin kuruluşu ya da ulusun inşası sürecinde hep ortak olana bir vurgu vardır. Önce ulus-devletler kurulduğu için ortak sınırlar, simgeler, ortak ordu, vergi sistemi kurumsallaştı; daha sonraki aşamada ortaklık kültüre, dile, dine, tarihe yöneldi. Böylece yurttaşlığın özünde bulunan eşitlik, farklılıkları yok ederek *aynılaştırma*yı en önemli amaç edinen bir kavram olarak algılandı. Yurttaşlık konusunda atılan her önemli adım eşitliği dolayısıyla *aynılığı* pekiştirdi.

Tarih boyunca yurttaşlık tartışmaları, hep eşitlik olacak ise farklılığın yadsınması gerektiği noktasında yoğunlaşmıştır. Ancak eşitliğin pratikte yaşanmıyor olması yurttaşlık savunucuları için önemli bir sorundur. Dinsel, dilsel, etnik, kültürel farkların yanında sosyal-sınıfsal farklar da eşitlik önünde ciddi bir engel olarak durmaktadır. Uluslaşan devletlerin sıkça başvurdukları asimilasyon politikaları, ilk kategoriye giren farklılıklar için en azından bir politika önerirken, sınıfsal farklar görmezlikten gelindi. Ancak sınıfsal farklar bu sürecin bir parçası olduğundan hiç olmazsa ideolojik olarak bir bütünün parçası olunduğu belirtilmeliydi. Hegemonyanın kurulabilmesi için resmî söylemin gerekliliği bu noktaya yapılacak vurguyla anlam kazandı.

Ekonomik-sosyal farklılığı kaçınılmaz gören liberal anlayış, eşitliği teorik olarak almakta ve bunun ancak hukuksal eşitlik olarak yorumlanabileceğini düşünmektedir. Onun içindir ki modern yurttaşlık kurumu oluşurken, siyasal hakların kullanılmasında belli bir gelir ya da mülkün olması kuralı çok fazla yadigarlanmamış, insanların belli bir rekabet içinde yaşamlarını sürdürmeleri ve bu rekabetin verimliliğinin tüm topluma yayılacağı düşüncesi ile modern yurttaşlık kurumsallaşırken, kadınları tam yurttaş olarak hemen kabul etmemek fazla tepki toplamamıştır. Ancak eşitleştirme ve aynılaştırma politikaları ile paralel gitse de medenî ve siyasal hakların herkese yaygınlaştırılması liberal düşüncenin yurttaşlık kurumuna en önemli katkısıdır. Bunun yanında eşitleştirme politikalarına sosyalist düşüncenin, ekonomik eşitliği ön plana çıkararak, sağladığı destek ise yurttaşlık kurumunu güçlendirmiştir*. Burada karşımıza liberal ve sosyalist etki ile oluşan refah devleti anlayışı çıkar. Bu anlayış ile bütün tarih boyunca oldukça sağlam temeller üzerine yerleşmiş olan insanlar arası eşitsizliğin az da olsa giderilebileceği gö-

---

* Sosyalizmin bu katkılarının, yurttaşlık sorunu açısından, sosyalist düzen içinde getirdikleri ile götürdükleri karşılaştırıldığında oldukça sorunlu görünmesi sonucunda, asıl olarak kapitalist düzen içinde gerçekleştirdikleri ile değerlendirilmesinin daha anlamlı olduğunu söylemek gerekir.

rülmüş ve ilerleme ideolojisinin etkisi ile gittikçe insanlar arasındaki eşitsizliğin ortadan kalkacağı düşünülebilmektedir. Üstelik bu politikalar güçlü kapitalist ülkeler tarafından da benimsenmiştir.

Liberal ve sosyalist projelerin eşitlik anlayışları birbirlerinden farklı olsa da her iki düşünce çizgisi de modernitenin bir ürünü idi ve her ikisi de, yaşanan pratiklerden de anlaşılabilirliği gibi, farklılıktan çok ortak olana vurgu yapıyordu. Böylece son tahlilde farklılıklar ortadan kalkacak ve bütünleşme sağlanacak, din ya da etnisite gibi sadakat bağları sağlayan hastalıklar yok olacaktı². Onun içindir ki yurttaşlık ancak bu farklar aşındığı oranda kurumsallaşabilir ve herkese yayılabilir.

Ama olmadı, ne asimilasyon politikaları mutlak başarıya ulaşabildi ne de refah devleti politikaları gittikçe artan bir yoğunlukta uygulanabildi. Refah devleti krizi, şu ana kadar bastırılan, üstü örtülen, bütün içinde eriyeceği varsayılan farklılıklar ile birlikte gündeme geldi. Ancak paradoksal bir şekilde eşitlik hâlen istenen bir şey olmakta, ama farklı bir formülasyon ile dile getirilmekte, yeni talep; "aynı ve eşit" yerine, "farklı ve eşit" olmaktadır.

"Farklı ve eşit" talepleri ile şekillenen bugünkü yurttaşlığın anlamlandırılması için tarihsel olarak yurttaşlığın çeşitli bağlamları ile irdelenmesi gerekir. Bunun için yurttaşlığın ortaya çıkması ve gelişmesi sonra da günümüzdeki formları, temel olarak üç tür yurttaşlık formülasyonu ile -kentsel (Eski Yunan, Roma, Ortaçağ), modern (ulusal) ve post-ulusal- olarak sunulacaktır.

YURTTAŞLIĞIN ORTAYA ÇIKMASI VE GELİŞMESİ

Yurttaşlık ilk olarak Eski Yunan polislerinde ve sonra da Roma'da görülür. Bu dönemlerde görülen kent devletinin sağladığı yurttaşlık bağı, kendisinden önceki kabile (etnisite) bağından farklılaşır. Doğal geleneksel bağ, kan bağı ya da soy bağı ile örtüşen bir bağdan politik bir bağa geçiş yurttaşlığa da geçişi anlatır. Yeni bağın asıl amacı kamusal hayat ile ilişki kurmayı hedeflemesinde görülür³.

² Füsün ÜSTEL: *Yurttaşlık ve Demokrasi* (Ankara: Dost, 1999), 10.

³ Feliks GROSS: *Citizenship and Ethnicity: The Growth and Development of a Democratic Multiethnic Institution* (London: Greenwood Press, 1999), 21. Zaman zaman, sözelimi Atina demokrasisinin Solon'un becerikli zanaatkarları yurttaşlığa alma girişiminde olduğu gibi kan bağı anlayışının dışına çıkarak, bu ideale ulaşma isteği çok belirleyicidir. Ancak bu yeni bağ şüphesiz pratikte tamamıyla yaşanandan çok, bir ideali göstermek açısından anlamlıdır. Bundan dolayı Eski Yunan yurttaşlık anlayışı kan bağından tamamıyla kopmayı anlatmaz, ancak kan bağının eski formunu da değiştirdiği açıktır. Bookchin'in anlatıkları politik dünyanın ya da yurttaşlığın kurulması ile ilgili konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Ona göre; "Politik dünyaya yolculuğun ilk aşaması, Atinalıların, kan bağına,

Yurttaşlığın neden Yunan ve Roma dönemlerinde başladığının yanıtını bulmak önemlidir. Bunun için dikkatlerin *kent* üzerine yoğunlaşması gerekir, zîra her şeyden önce yurttaşlık kent ile birlikte gelişmiştir. Kent oldukça farklı soy ve kan bağına mensup insanı barındırdığından soy ve kan bağından daha üst bir âdiyet duygusunun gelişmesine zemin hazırlamıştır. Yunanlıların yabancıları ve mültecileri, Romalıların ise Latin olanları kabul etmesi kentliliğin yurttaşlık doğrultusunda beslenmesine katkı sağlamıştır. Bu insanlar, her ne kadar kentin sosyo-ekonomik yapısının bir parçası olana kadar "tamamlayıcı nüfus" olarak algılandılar da yurttaşlık kurumunun oluşmasındaki rolleri yadsınamaz. Politik mültecilerin Atina'da sempati ile karşılanmaları ve zamanla Atina toplumuna entegre olmaları, ticaret amacı ile Atina'ya yapılan geziler ve tüccarların uzun süre Atina'da kalmaları zamanla buraya yerleşmeleri sonucunu doğurmuştur. Dışardan gelenlerin üreticilikleri ölçüsünde yöneticiler ve halk tarafından kabul edilmeleri söz konusu olmuş ve aynı durum farklı şekillerde de olsa Roma döneminde de sürmüştür ki, yurttaşlığın problem çözme süreci ile geliştiği gerçeğinden yola çıkarsak bu daha iyi anlaşılır. Zira Roma hukukunun problem çözme kabiliyeti çok önemli bir öge olarak karşımıza çıkar. Bunun yanında insanlığın birliğine inanan stoacı filozofların "kozmpolis" anlayışları ve eşitlik, özgürlük düşünceleri ile doğal hukuk ve evrensel ahlak vurguları önemli oranda kabul görmüş böylece yurttaşlık Roma'da kurumsallaşmıştır. Roma İmparatorluğu, birçok ulusa (*populi*) mensup insanın oluşturduğu, farklı etniklik ve dinden oluşan ilk özgür yurttaşlar devletini bu temeller üzerinden bina edebilmiştir. Bazı hükümdarların Romalı olmadığı, hatta, İtalyan kökenli bile olmadıkları görülür (ki onların mensubiyetlerine bakıldığında bugünkü terminoloji ile "azınlık" olarak adlandırılabilirler). Yurttaşlığın nimetlerinden faydalanan Romalılar, yüzyıllardır süren kabilesel bağlardan ayrılarak kabilesel ve etnik dayanışma bağlılığından daha üstün standartları olan politik-yasal bir yapı tarafından kurulan ve farklı kültürlerden, kökenden ve dinden gelen mensupların birliğini amaçlayan bir yapı oluşturmuşlardır. Böylece bu düşünce imparatorluğun farklı bölümlerinden olan sakinlerce hoş görülmüş ve paylaşılmıştır.⁴

---

dine ve ailesel sorumluluklara dayalı akrabalık bağının dar çerçevesinden kurtulup kurgusal akrabalığa, yaşanılan bölgenin ortak oluşuna, akılcılığa ve seküler nitelikteki sağlıklı bir hümanizme dayalı hemen hemen ekolojik bir duyarlılık geliştirmeleri ile başlar." [Murray BOOKCHIN: *Kentsiz Kentleşme: Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü*, Çev. Burak ÖZYALÇIN (İstanbul: Ayrıntı, 1999), 98-99.]

⁴ Feliks GROSS: *a.g.e.*, 42-45.

Kent devleti yurttaşlığının en önemli sorunu oldukça sınırlı bir insan grubuna yurttaşlık haklarının verilmesidir. İnsanlar dönüştüklerinde, kente ait değerleri edindiklerinde, belki yurttaş olabiliyorlar ancak bu ayrıcalıklı azınlığın dışında bulunan kadınlar, köleler, yabancılar her zaman çoğunlukta, ama yurttaşlık haklarından mahrum bir şekilde yaşamak zorundadırlar. Yurttaşlığın eşitlikçiliği burada işlevsiz kalmakta, en fazla belli statüdeki insanların kendi aralarında eşit olmaları söz konusu olabilmektedir. Ancak modern yurttaşlığın gelişmesinde bu anlayışın önemli bir katkı sağladığı görülür ki o da, bu azınlığa has olan yurttaşlık değerlerinin yerleştirilmesi çabasının, bu azınlığın örnek alınarak onların ayrıcalıklarının herkes tarafından hak edildiği düşüncesinin yaygınlaştırılmasıdır.

Kentsel yurttaşlığın ötesine geçen ve daha çok insanı eşitleştirme yönünde atılan ilk somut adımlar, dünya çapındaki etkileri de düşünüldüğünde, Fransız Devrimi ile olmuştur*. Parlamenter monarşiye cumhuriyet boyutunu da ekleyerek modern ulus devlete yön veren Fransız devrimi (ayrıca İngiliz geleneğine bağlı olan Amerikan Devrimi'nden de burada söz edilebilir) modern anlamda yurttaşın doğmasına katkı sağlamıştır⁵. Yurttaş hakları bildirgeleri ve anayasalar ile eşitlik anlayışı pekiştirilmeye çalışılmış ve eşitlik artık çok daha kapsayıcı olmaya başlamıştır. Bu kapsayıcılık için 1793 Anayasasına bir dönüm noktası olarak bakılabilir.

Uygulanmasa da 1793 Fransız Anayasası'nda⁶ eşitlik düşüncesi, o güne kadar vurgulanmış olandan çok daha fazla vurgulanmış, üstelik eşitlik daha önce pek görülmemiş birçok açıdan kendisini göstermiştir. En başta, genel oy kabul edilmiş, siyasal hakların kullanılmasında mal ve servet şartı ortadan kaldırılmıştır (daha önceki düzenlemelerde hep bu şart vardı). Anayasaya "Nüfus ulusal temsilin tek temelidir" (madde 21) ve halk "kendi vekillerini doğrudan tayin eder" (madde 8) şeklinde yansıyan bazı maddelerin yanı sıra yurttaşlık tanımı da geniş tutulmuştur; Anayasa, "21 yaşını doldurmuş, Fransa'da doğmuş ve mesken edinmiş yurttaştır" demektedir. Ayrıca bir yıldır Fransa'da yaşayan, kendi emeği ile geçinen ve mülkiyet edinenler ile bir Fransız kadınla evlenen, evlat edinen ve yaşlı bir kimseye bakan yabancılar ile "insanca davranılmayı hak ettiği yasama meclisi tarafından kabul edilen her yabancı

---

* Yurttaşlık ilkelerinin kurumsallaşması ve pratik olarak yaşanması ilk olarak Fransız İhtilali döneminde olsa da İngiliz geleneğinin bundan yüzelli yıl öncesine kadar geriye giden monarşinin tebaa ilişkisinden, devlet yurttaşlığı ilişkisine geçiş deneyimi de unutulmamalıdır. [Derek HEATER: *What Is Citizenship* (Oxford: Polity Press, 1999), 4.]

⁵ Artun ÜNSAL: "Yurttaşlık Anlayışının Gelişimi", 75'inci Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru, Ed. Artun ÜNSAL (İstanbul: Tarih Vakfı, 1998), 4.

⁶ CONSTITUTION OF 1793: <http://chnm.gmu.edu/revolution/index.html> (15 Ağustos 2004)

Fransız yurttaşdır." (madde 4). Bazı durumlar yurttaşlığın kaybına (madde 5), bazıları ise askıya alınmasına (madde 6) neden olsa da, kadınlar kapsamasa da, yurttaşın siyasal özne olması düşünüldüğünde, dönemine göre oldukça ileri bir yurttaşlık tanımının olduğu söylenebilir. Her Fransız yurttaşının ülkenin her yerinden seçilebileceği (madde 28) maddesi de eşitlik için önemli bir anlayışı sergiler ki, bu uluslaşmanın da bir göstergesidir. Eşitlik vurgusu, askerlik gibi hiyerarşik bir kurumu bile kapsayacak bazı düzenlemeleri de sağlamıştır. Askerlik esnasında olan derece farkının ve itaatin sadece hizmet zamanında geçerli olacağına (madde: 111) vurgulanması bunun en güzel örneğidir. Ayrıca bütün Fransızların asker olarak belirtilmesi (madde 109) bu eşitliği uç noktalara kadar götürür. Zira sadece aristokratlara ait olan asker olma ayrıcalığının ortadan kaldırılıp, yoksul kesimlere de sunulması eşitlik ideali için önemli bir gelişme olarak görülebilir.

1793 Anayasası, kendisinden önceki 1791 Anayasası'ndan ve 1789 Bildirgesinden özellikle eşitlik-özgürlük bağlamı ile ayrılır. 1791 Anayasasına baktığında vurgulanan, tıpkı 1789 Bildirgesinde olduğu gibi, özgürlük ideali iken, Rousseau'nun düşüncelerinin etkisi doğrultusunda hazırlanmış olan 1793 Anayasasında ise vurgulananın, eşitlik ideali olduğu görülür. Bu anasadaki eşitlik ideali her türlü ayrıcalıklı durumun kaldırılmasını ön görüyor üstelik bu eşitlik sadece şekli ve hukukî olarak kalmıyor fiili ve müspet bir anlama da bürünüyordu.⁷

Eşitlik anlayışının 1793 Anayasasındaki bu formu (yukarıda ortaya koyduğumuz, kent devletlerine özgü azınlıkta kalan yurttaşların haklarını daha geniş kitlelere yayma projesinin) sadece hukukî değil sosyal bazı hakları da içermesi, o güne kadar görülmuş olan en radikal düzenleme olması, bu anayasayı önemsememizi sağlamaktadır. Yine yukarıda ortaya koyduğumuz eşitliğe liberal katkı (hukuksal eşitlik) ile sosyalist katkı (sosyal eşitlik) tezinin de bu anasadan iki boyutu ile birlikte çıkarsanabileceği görülüyor.

1793 Anayasası'nda oldukça net bir biçimde ortaya çıkan ve refah devletin krizine kadar insanlığın kurtuluş reçetesi gibi savunulabilen modern yurttaşlık projesi, 1793 Fransız Anayasası'ndan da anlaşıldığı gibi, *ayrıcalıkların* herkese yayılması ve bunun için de herkesin *aynılaşması* projesi olarak gelişmiş, bu aynılaşmanın pratik zorlukları (daha çok ekonomik alanda) ve farklılık talepleri (ulusun idealleri dışındaki âdiyetlerle tanınma isteği) gündeme gelince de, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğine yakın bir zamandan sonra, iyice aşınmaya başlamıştır.

⁷ Ernest Fon ASTER: *Fransız İhtilalinin Siyasi Ve İctimai Fikirleri*, Çev. M. NERMİ (Ankara: Hakimiyet Matbaası, 1927), 155-156.

ESKİ VE MODERN YURTTAŞLIKLAR

Eski yurttaşlık anlayışını, özellikle Yunan polis yurttaşlığını düşünerek, modern dönemlere özgü olan yurttaşlıkla karşılaştırdığımızda bazı önemli farklar ortaya çıkar. Öncelikle polisin, organik bir toplum düşüncesi içinde, küçük bir yurttaş topluluğunu güçlü bağlarla sarmaladığı, yurttaşlık bağının polisin içinde yaşayan herkesi kapsamadığı bundan dolayı da dışlayıcı olduğu görülür. Bu dönemde yurttaşlık doğallaştırılan eşitsizlik üzerine kuruludur ve yurttaş olmak geniş bir yükümlülüğü taşımak anlamındadır.⁸ Benzer bir durum kuşkusuz Roma için de geçerlidir. Oysa ki modern yurttaşlığın oturduğu temeller oldukça farklıdır. Her şeyden önce toplum organik değil yasal olarak düşünülür ve polisin kesin sayısal sınırının tersine oldukça fazla bireyi içine alabilmektedir. Süreç içinde ülke üzerinde yaşayan herkesi kapsamayı düşünebilen, teorik kalsa da herkesi eşitleştirmeyi hedefleyen ve yükümlülüklerin yanında daha az ödev sıralayan bir anlayış modern yurttaşlığa yön vermektedir.

Polis devleti, yurttaşlığı geleneksel âdiyet bağlarını önemli oranda geriletse de güçlü geleneklerin bir anda yok olması gerçekleşmemiştir. Aynı şekilde bu unsurların modern yurttaşlık kurumları için de geçerli olduğunu söylemek gerekir. Sözelimi soy bağı zaman zaman çok fazla ön plana çıkmaya da yurttaşlık için önemini sürdürmüştür. Nitekim modern yurttaşlığın iki belirgin çizgisinden söz edilir ki bunlar Fransız ve Alman modelleri olarak bilinir. Fransız yurttaşlık anlayışında "anayasal yurttaşlık" esastır, aynı ülkede yaşayan ve siyasal irade gösteren insanlar yurttaşlık kapsamına girerler. Buna karşılık Alman anlayışında ise "soydaşlık" ön plana çıkar ve soydaşlık, Almanların geç sağlanan ulusal birliklerinin daha çabuk olgunlaşması için aynı dili konuşan, aynı kültüre mensup insanları kaynaştırma projelerinin bir yansıması olarak işlev görür.⁹ Bu iki temel akımın ideolojik ifadelerinin de birbirinden farklılaştığı görülür, birinin vatanseverlik diğerinin ise ulusçuluk olarak adlandırılması bu farka işaret eder.¹⁰ Ancak bu farkın ne kadar anlamlı olduğu üzerinde ayrıca durulabilir. Zira Avrupa'daki ulus-devlet inşası sürecinde devletlerin bu her iki özellikten de faydalandıkları görülür. Aynı ülkede yaşama kuralı ile haklar daha geniş kitlelere yaygınlaştırılabilmiş, aynı soydan gelmek ise ortak özellikler taşıyan değerler,

⁸ Keith FAULKS: *Citizenship* (London & New York: Routledge, 2000), 15-19.

⁹Erol GÖKA: "Bugün: Dünün ve Yarının İlginç Bir Karışımı", *Türkiye Günlüğü*, sayı: 52, (EYLÜL-EKİM 1998), 22.

¹⁰ Maurizio VIROLI: *Vatan Aşkı: Vatanseverlik ve Milliyetçilik Üzerine Bir Deneme*, Çev. Abdullah YILMAZ (İstanbul: Ayrıntı, 1997), 14.

dil, soy bağı, tarih ve kültür gibi- yurttaş topluluğunu oluşturmuştur. Böylece ulus-inşa süreci yurttaşlık topluluğuna hak ve ulusallık ilkelerini birlikte kazandırmıştır.¹¹

Ulus-devletin yurttaşları aynılaştırma-eşitleştirme çabasına rağmen eşit olmayan yurttaş kategorileri her zaman olmuş, statü farklılıkları, sınıf farklılıkları, etnik, ulusal ve dinsel farklılıklar her zaman tam yurttaşlığın önünde engel olmuştur. Bu engeller kaldırılamayınca insanların aynılaştırılması çabası önemli oranda eşitlik ile özdeş tutulduğundan, eşitsizlik adeta feodal dönem andırıcısına kurumsallaşmıştır. Feodal dönemde olduğundan farklı formlarda eğitim, sağlık ve yargı sistemi ayrıcalıklı olanların hizmetinde olmuştur. Babadan oğula geçen ayrıcalıklar, önemli meslek grupları açısından her zaman sürmüştür, ırk ayırımına dayanan politikalar birçok ülkede üstü örtük de olsa sürebilmiş, kadınlara yönelik ayrımcılık aynen devam edebilmiş, uhrevî rahiplikler adeta dünyevî olanlara yerlerini bırakmış ve bugün de sürmekte olan farklı ülke yurttaşı olmanın daha farklı ayrıcalıklar getirmesi her zaman geçerliliğini korumuştur. Eski yurttaşlık anlayışının açıkça belli bir azınlık için dile getirdiği ayrıcalıklar, modern yurttaşlık dönemi söylemlerinde herkese yayılacak savı ile yola çıkmış, zaman zaman başarılı da olmuş ancak gelinen noktada, bir yazarın dile getirdiği gibi,¹² yeryüzündeki milyarlarca kişi için yurttaşlık hâlen içi boş ve anlamsız bir tanımlama olmaktan öteye gidememiştir. Kuşkusuz bu içi boşluk ve anlamsızlık, yurttaşlık idealinin değersizliğinden kaynaklanmıyor. Tam aksine hâlen tüm sosyal bilimciler, hükümetler ve her düzeyden siyaset yapıcılar modernliğin ve ulus-devletin baş aktörü olan yurttaşın alternatifi olabilecek her hangi bir aktör üretebilmiş değildir.¹³ Ancak şu da açıktır ki, klâsik yurttaşlık giysisi yeni yurttaşlara dar gelmektedir ve bu giysinin değişmesi ya da hiç olmazsa birkaç beden büyütülmesi gerekmektedir.

Yeni yurttaşlık/post ulusal yurttaşlık olarak sunacağımız dönemden önce, bir toparlamaya gidersek, yukarıda temel hatları ile vermeye çalıştığımız, başlıca iki yurttaşlık biçiminden söz edilebileceği ortaya çıkar. Bunların ilki Yunan, Roma ve daha sonra kurulan birçok Ortaçağ kentine has olan yurttaşlık, kentsel yurttaşlık olarak alınabilir ki burada hak ve ayrıcalıkların oldukça sınırlı bir gruba verilmesi başat bir biçimde görülür. Savaş sonrasına

---

¹¹ Yasemin NUHOĞLU SOYSAL: "Changing Citizenship in Europe: Postnational Membership and the National State", *Redefining the Nation State and Citizen*, ed. Günay Göksu ÖZDOĞAN-Gül TOKAY (İstanbul: Eren, 2000), 253.

¹²Derek HEATER: *A.g.e.*, 3.

¹³ Füsün ÜSTEL: *A.g.e.*, 13.

kadar hızla gelişen ve 1970'lerde artık gerilemeye başlayan ikinci anlayışı modern yurttaşlık olarak alıyoruz. Son aşamada ise yeni yurttaşlık/post ulusal yurttaşlık anlayışı görülür.

YENİ YURTTAŞLIK

Tarihsel sürece, bireyler açısından ya da sınıflar açısından bakıldığında, yurttaşlığın kurumsallaşması ile birlikte oldukça geniş bir hak kategorisinin yerleşmeye başladığı da görülür. Haklar, bu gelişimini sürdürürken her yönü ile ulusal sınırlar içinde tanımlanmıştır.¹⁴ Yurttaşlık haklarının yanı sıra gelişen başka bazı haklar, ki bu haklarla daha çok insan hakları kastedilir, ulusal sınırları aşan farklı arayışlar çerçevesinde savunulmaya başlanmıştır. Bu yeni arayışların içinde şüphesiz "yeni yurttaşlık"ın nasıl tanımlanabileceği de olmalıdır.

Yeni yurttaşlık olarak tanımlayabileceğimiz, daha sonra post-ulusal yurttaşlık olarak göreceğimiz, bir anlayış 1970'lerde iyice oluşmaya başladı. Bunun en güzel göstergelerinden biri göçmenler tarafından kurulan ve göçmenlerin baskın olduğu iki ülke olan ABD ve Kanada'nın yeni gelen göçmenlere bakış açılarındaki değişimde görülebilir. 1970'lere kadar Amerika ya da Kanada gibi ülkelere göç edenlerin belli bir zaman sonra Amerikalılaşacağı ya da Kanadalılaşacağı kabul edilir ve asimilasyona uğramama gibi bir alternatifleri olmadığından mevcut kültürlerden biri ile bütünleşmeleri beklenirdi. Birisine sen Amerikalı ya da Kanadalı değilsin demek yadırganır, bölücülük yapıldığı dile getirilirdi. Tüm bunlar yukarıda anlatmaya çalıştığımız eşitliğin aynılık olarak anlaşılmasının sonucu idi. Ancak daha sonra asimilasyoncu politikalar terk edildi ve göçmenlerin kendi etnik-kültürel miraslarını koruyabilecekleri anlayışı gelişti hatta teşvik edildi. Bu durum artık yurttaşlığa aykırı, Kanadalılığa ya da Amerikalılığa aykırı bir şey olarak algılanmamaya başlandı.¹⁵ Tıpkı bunun gibi yoğun göç alan tüm batılı ülkeler az çok böyle bir sürecin içine girdiler. Böylece II. Dünya Savaşı sonrasında ilk belirtileri görülen yeni dönemin/post-ulusal dönemin habercisi olan gelişmeler 70'lerden sonra kendisini hızla göstermiş oldu.

---

¹⁴ Yasemin Nuhoglu SOYSAL: *Limits of Citizenship: Guestworkers in the Contemporary Nation-State System*, (Stanford Üniversitesinde Hazırlanmış Doktora Tezi, 1991), 198.

¹⁵Bkz. Peter DURUCKER: *Kapitalist Ötesi Toplum*, Çev. Belkis ÇORAKÇI (İstanbul: İnkılap, 1997), 215-216. ve Will KYMLICKA: "Kanada'da Grup Ayrışmalı Üç Yurttaşlık Biçimi", *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, Yay.Haz. Seyla BENHABIB, Çev. Zeynep GÜRATA-Cem GÜRSEL (İstanbul: Demokrasi Kitaplığı, 1999), 222.

70'lere gelinceye değin, modern ulusal yurttaşlık bağı iki önemli ilke üzerinden hareketle kuruluyordu; devlet sınırları ile ulusal toplum örtüşür ve ulusal âdiyet, bireysel hak ve sorumlulukların olduğu gibi ortak kimliğin de kaynağıdır. Ancak birçok gelişme bu anlayışın sarsılmasına neden oldu. Bu gelişmelerin bazıları şunlardır;

- Savaş sonrasında emek piyasasının uluslararasılaşması sonucunda etnik ve ulusal kompozisyonlar değişti.
- Kolonileştirme politikalarının sona ermesi ile uluslararası arenaya yeni çıkan devletlerin ve onların yurttaşlarının yeni hak talepleri, haklar yelpazesini geliştirdi. Uluslararası sözleşmelere konu olan yeni haklar ve yeni sosyal hareketlerin talepleri özellikle Avrupa'nın yurttaşlık politikalarını değiştirdi. Böylece daha önce pek önemsenmeyen birçok âdiyet biçimi, kültür, kimlik, kadın, eşcinsel, çevreci, dinsel, gençlik alt-kültürleri gibi göçmenler de sosyal alana ve yurttaşlık kurumlarına girebildiler.
- Farklı düzeylerde oluşan politikalar ulusal sınırları aşmakta, ulus-üstü yapılanmalara bağlılık ulusal yurttaşlığı aşındırmaktadır.
- Ulusal âdiyete bağlı kalmaksızın "insan hakları" formülleştirmesi ile bireysel hakların uluslararası platformda düzenleniyor olması hatta ulusal mahkemelerin uluslar üstü mahkemelerin kararlarına öncelik vererek karar alması da bu bağlamda görülebilir.¹⁶

Tüm bu gelişmeler ışığında, bugün başta Avrupa ülkeleri olmak üzere, birçok gelişmiş ülkede bulunan, özellikle göçmenler resmen yurttaş olmakla beraber, yurttaşlık hak ve ayrıcalıklarından faydalanabilmektedirler. Bu durum klâsik yurttaşlık hak ve ayrıcalıkları için belirlenen sınırları aşmakta; eğitim, sağlık, çalışma gibi birçok hak elde eden göçmenlerin bu haklarına bakıldığında onları resmen yurttaş olanlardan ayırmak oldukça zor olmaktadır. Bu konudaki tek istisna sadece yurttaşların kullandığı ancak git-tikçe aşınan ve bazı ülkelerde yerel yönetimlerin belirlenmesinde göçmenlere de tanınan oy hakkıdır. Tüm bu olanlar klâsik yurttaşlık tanımında bulunan yurttaş-yurttaş olmayan dikatomisinin ne kadar anlamlı olabileceğini sorgulamamıza neden olmaktadır. Teritoryal bir varlık olan ulus-devlet ile yurttaş artık örtüşmemekte, ulus-devletin içindeki birey kendi haklarını uluslar üstü kuruluşlar aracılığı ile koruyabilmekte, ulusal âdiyet bireysel haklar için tek meşruiyet kaynağı olmamaktadır. Tüm bu gelişmelere paralel

---

¹⁶ Yasemin Nuhoğlu SOYSAL: "Changing Citizenship in Europe:..", 254-56.

bir biçimde Avrupa ülkelerinin yurttaşlık politikaları klâsik yurttaşlık anlayışını ve âdiyet bağına artık yansıtılmamaktadır.¹⁷

Klâsik yurttaşlık anlayışı yetersiz kalmakta ve klâsik olanın ötesindeki yeni yurttaşlık/post-ulusal yurttaşlık, mevcut durumu anlamlandırabilmek için önemli bir araç olarak görünmektedir.* Bunu anlayabilmek için öncelikle her iki yurttaşlık modelini karşılaştırmak yararlı olabilir; öncelikle klâsik yurttaşlık 19.yy.dan 20.yy.ın ortalarına kadar olan bir zaman diliminde önemli oranda geçerliliğini sürdürmüş, II. Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmeler ile birlikte post-ulusal yurttaşlık yükselişe geçmiştir. Ulus-devlet sınırları içinde anlamlı olan klâsik anlayışa karşın yeni anlayışta sınırlar akışkan hâle gelmiştir. Örneğin bir Türk işçi, yurttaşlık bağı ile bağlı olmadığı bir ülkede önemli oranda yurttaşlık hak ve ayrıcalıklarını kullanarak yaşayabilir ya da çifte yurttaş olabilir hâle gelmiştir. Yaşanan ülke ile o ülkeye âdiyet bağı ile bağlı olan kişiler arasında klâsik yurttaşlık anlayışında bir özdeşlik varsayılırken şimdi farklılık önemli olmuş -Alman yurttaşı bir Türk'e sen Almansın demek ayrımcılık sayılırken sen Türksün demek Alman yurttaşlığı ile çelişmez olmuştur-, ulus-devletin en önemli ideallerinden biri hak ve ayrıcalıklar ile sorumluluklar konusunda insanları mümkün olduğunca eşit kılmakken, şimdi yeni bir anlayış gelişmiş ve haklardan faydalanacak herkesin yurttaş olmaması ve yurttaş haklarından ziyade birey haklarının daha önemli olması, herkes için asgari bazı hakları zorunlu kılmış -bundan dolayı tıpkı kent devletlerinde ve imparatorluklarda olduğu gibi ülkede yaşayan herkese birçok farklı hak kategorileri; sürekli ikamet edenlere, politik mültecilere, çifte yurttaşlara, serbest pazar ülkesi mensuplarına farklı farklı olmak üzere- türetilmiştir. Meşruluk kaynağı da farklı temellere oturtulmuş -ki yurttaşlık haklarını kullanmanın tek şartı klâsik anlayışta ulusa dahil olmak iken yeni anlayışta, yukarıda örneklendiği gibi, bu şart kalkmış- birisinde paylaşılan *ulusallık* yurttaşlık haklarının temelini oluştururken diğerinde paylaşılan *evrensellik* insan haklarının temelini oluşturmuştur. Klâsik anlayışın sınırlarını oldukça aşındıran bu gelişmeler tam da post-ulusal bağlılığı

¹⁷ Yasemin Nuhoğlu SOYSAL: "Changing Citizenship in Europe:..", 256-57.

* Buradaki zaman dizinsel anlatım bizi yanıltmamalı, zira savunulan tarihsici bir anlayış değil. Eski yurttaşlık anlayışı, modern yurttaşlık anlayışı ve post-ulusal yurttaşlık anlayışının aynı anda yaşandığı bir dönemden bahsediyoruz. Hâlen bazı konularda ayrıcalıklı olan gruplar varken bazı konularda da bir ayınlaştırma politikası güdülebilmektedir. Ancak bu dönem tam da farklılıkların ayınlaştırma politikalarına izin vermemesi, direnmesi bazen başarılı bazen de başarısız olması ve bu farklılıkların modern yurttaşlık içinde kesinlikle yadsınacağı bilinen alanlarda yasal yurttaş ile ayrı haklara kavuşabiliyor olması sonucunda post-ulusal olarak anlamlandırılabilir.

anlatır. Ancak tüm bu anlatılanlara karşın örgütlenme düzeyinde ele alındığında karşımıza her iki anlayış için de ulus-devlet çıkmaktadır.¹⁸ Böylece, yurttaşlık bağı düşünüldüğünde, asıl anlatılmak istenen ulus devletin yok olması değil ancak farklılaştığı olmaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yurttaşlık kural olarak eşitliğe özel bir önem verir. Oysa ilk yurttaşlık formları sadece çok sınırlı bir insan grubuna açık olmuş bu anlamı ile belli bir tutarsızlık taşımıştır. Bundan dolayı uluslaşma aşamasındaki modern yurttaşlık anlayışının eşitlik talepleri, yurttaşlık konusunda oldukça önemli bir aşamayı gösterir. Hak ve ayrıcalıkların herkese yayılmasını amaçlayan ulusal yurttaşlık, taleplerini "aynı ve eşit" doğrultusunda formülleştirmiştir. Farklılıkları yok etmeyi amaçlayan bu politika eşitliği aynılaştırma olarak görmüştür. Günümüzde farklılık talep edenler, farklı olmanın eşitliği yadsımayacağını "farklı ve eşit" olunabileceğini dile getirmeye başladıklarında modern yurttaşlığın sınırlılığı da ortaya çıkmıştır. Farklı ve eşit talepler tarafından şekillenecek olan bir yurttaşlık anlayışının günümüzde anlamlı olup olmadığı, özellikle spor alanında vereceğimiz örneklerle irdelemek, ulaştığımız sonucu daha anlamlı kılabilir.

Yurttaşlığın aynılık anlamına geldiği dönemlerde etnik, kültürel kimliğin asimilasyon politikaları ile yok edildiği ya da ikinci sınıf muamele gördüğü ülkeler (tabii ki başta gelişmiş Batı ülkeleri) şimdi kendilerini sporda temsil edecek kişileri tam da bu yok etmeye çalıştıkları etnik, kültürel farklılığı taşıyan insanlardan seçebilmekte, siyahî, Ortadoğulu ya da Uzakdoğulu sporcuların taşıdıkları ulusal bayraklar ile gururlanmakta, sevinmekte ya da üzülmetedirler. Olimpiyat oyunlarında, bir önceki oyunda farklı bir ülkeyi temsil eden ve sevinçle o zamanki kendi bayrağını taşıyan bir atletin şimdiki ülkesinin bayrağını da aynı sevinçle taşıyor olmasının bize klâsik anlayışın işlemediği yeni bir mekanizmayı anlatıyor olduğu kesindir. Avrupa'nın iki ülkesi futbol maçı yapmakta, ancak sahadaki oyuncuların önemli bir kısmı Afrika ya da Ortadoğu kökenli olabilmekte, oyuncuların orijinal isimlerini telaffuz etmekte zorlanan spiker onların attıkları golleri büyük bir sevinçler kendisinden geçmiş olan yurttaşlara anlatabilmektedir. Böylece İngiliz ya da Fransız futbol tarihi yazılmakta İngiltere ve Fransa birer ulus-devlet olmaya, klâsik anlayışları sürdürmeseler de, devam etmektedirler. Bilimsel faaliyetlerden, emek piyasasından ya da bunun gibi birçok alandan bahsederken de

---

¹⁸ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yasemin Nuhoğlu SOYSAL: *Limits of Citizenship...*, Özellikle 8. Bölüm.

benzer verilerle hareket edilebilir. Ancak tüm bunlar hâlen dünya nüfusunun çok büyük bir bölümünün klâsik yurttaşlık haklarından ya da yeni insan haklarından mahrum olduğunu göz ardı etmemizi gerektirmez. İster yurttaş hakları ile klâsik yurttaşlığı isterse de insan hakları ile post-ulusal yurttaşlığı kuralım, başarıyı evrensel (dünya çapında) ya da tikel (ulusal) düzeyde aramanın anlamlı olabilmesi için kapsama alanın ıza giren insanların ne kadar eşitlendikleri hâlen yurttaşlık için en önemlî sorun olmalıdır. Daha az eşitleştirmeye karşı daha çok eşitleştirme yeğlenmelidir.

Klâsik yurttaşlık alanı bazı açılardan oldukça sorunlu ydu. Ancak yeni yurttaşlık anlayışının önünde de bazı sorunlar yok değil. Öncelikle yurttaşlıktan söz ediyorsak hâlen her ne kadar akışkan olsa da ulus-devlet sınırları içinde kalarak konuşuyoruz demektir ki bu başlı başına dışlayıcıdır. Ulusal yurttaşlıkta olduğu gibi post-ulusal yurttaşlıkta da örgütlenme düzeyi, yukarıda anlattığımız tüm gelişmelere karşın ulus-devlet ile sınırlı kalmakta dolayısıyla post-ulusallık ancak gelişmiş batı için anlamlı olabilmektedir. Ayrıca post-ulusal yurttaşlık anlayışı da batılı normların sınırları içinde tanımlanmakta ve daha çok geleneksel, kültürel ya da etnik değerler ancak "her farklılık bir pazardır" düşüncesi tarafından şekillendiği oranda anlamlı olabilmektedir. Öte yandan dünya çapında oldukça gelişen insan haklarına rağmen batılı olmak ile batılı olmamak hâlen ciddi bir sorun olarak karşımızda durmakta, bir batılının birey olarak kullanabileceği "insan hakları" ile batılı olmayana revâ görülen haklar, can alıcı bir konuyu teşkil etmektedir. Ancak konumuz yurttaşlık olunca bu konu dolaylı olarak ilgi alanımıza girmekte ve bireyin ulus-devlet ile ilişkiye girmesi ile -yurttaş, çifte yurttaş, göçmen, mülteci ya da sürekli oturma izni alarak- yurttaşlara has olan hakları ne oranda kullanabildiği asıl tartışma alanımızı belirlemektedir. Ulus-devletler sınırlarını tüm dünyaya, "serbest piyasa mantığına paralel" bir biçimde, açmadıklarına göre ister istemez mekansal anlamda ontolojik sınırlarımız yine ulus-devlet olmaktadır.

Post-ulusal yurttaşlığın anlamlı olabilmesi, yukarıda da anlatıldığı gibi, hak ve ayrıcalıkların o ülke toprakları üzerinde yaşayan herkes tarafından kullanılabilir olması dikkate alınarak değerlendirilebilir. Farklı statüde olan birçok insan olmakla birlikte bu hak ve ayrıcalıklar gittikçe yaygınlaşıyorsa o zaman yurttaşlık kurumu sağlıklı gelişiyor demektir. Ancak post-ulusal yurttaşlığın geliştiğini düşündüğümüz, bu anlamda ulusa dahil olmayan birçok kişiye hak dağıtan, batılı ülkelerin evsizleri, yaşlıları, dışlanmışları, yoksulları, yoksunları da gittikçe artıyorsa, sorun çok daha karmaşıklaşıyor demektir. Marshall'ın 1950 öncesinde yaptığı ve bugün birçoklarınınca yetersiz bulunan yurttaşlık tanımındaki medenî, siyasal ve sosyal hak-

ları kapsayan üç eksen dikkate alınsa bile post-ulusal yurttaşlıkta bazı sorunlar var demektir. Zira medenî ve siyasal hakların daha geniş kitlelere yayılıyor olduğu varsayılsa da, 20.yy.in yurttaşlığa en önemli katkısı olan sosyal haklar alanında bir gerilemenin yaşandığı görülür. Üstelik post-ulusallığın gelişimi ile refah devletinin gerilemesi arasında ilginç bir paralellik de vardır. Freeman'ın refah devletinin kendi yüksek standartlarını koruyabilmesi için yurttaş olmayanlara bazı hakları kapatmak zorunda kaldığı¹⁹ şeklinde ifade ettiği bir gerekçe aşılrken ve yurttaş olmayanlara da bazı haklar verilirken, refah devletinin gerilemesi, yurttaşlık ideali açısından düşündürücüdür. Eşitlik yoksa, yukarıda anlattıklarımız düşünüldüğünde, yurttaşlık bağının yerine başka bir bağ koymak gerekecektir. Eğer yurttaşlıktan söz ediyorsak yurttaşlık ve eşitlik bağlamı ister istemez kurulmalıdır.

Şüphesiz liberalizmin ön gördüğü hukuksal eşitlik genel bir çerçeve için kaçınılmaz görünmektedir. Ancak sosyal alanda toplumun kişilere sunacağı eşitlik imkanları, hem bu çerçeveyi anlamlı kıldığından hem de yurttaşlık için oldukça sıkı bir bağ kurduğundan önemlidir. Refah devleti politikalarında görüldüğü gibi mümkün olduğunca çok kişi kapsanabilmelidir. Böylece 19.yy.'in sonunda gerçekleşen daha maddî temeller yurttaşlığı beslemeye devam eder, aksi takdirde kişiyi topluma bağlayacak hiçbir seküler gerekçe kalmaz.

KAYNAKÇA

- ASTER; Ernest Fon: *Fransız İhtilalinin Siyasi Ve İctimai Fikirleri*, Çev. M. NERMİ (Ankara: Hakimiyet Matbaası, 1927)
- BOOKCHIN; Murray: *Kentsiz Kentleşme: Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü*, Çev. Burak ÖZYALÇIN (İstanbul: Ayrıntı, 1999)
- CONSTITUTION OF 1793: <http://chmm.gmu.edu/revolution/index.html> (15 Ağustos 2004)
- DURUCKER; Peter: *Kapitalist Ötesi Toplum*, Çev. Belkis ÇORAKÇI (İstanbul: İnkılap, 1997)
- FAULKS; Keith: *Citizenship* (London & New York: Routledge, 2000)
- GÖKA; Erol: "Bugün: Dünün ve Yarının İlginç Bir Karışımı", *Türkiye Günlüğü*, sayı: 52, (EYLÜL-EKİM 1998), 21-30.
- GROSS; Feliks: *Citizenship and Ethnicity: The Growth and Development of a Democratic Multiethnic Institution* (London: Greenwood Press, 1999)

---

¹⁹ G.P.FREEMAN: "Migration and the Political Economy of the Welfare State", *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences* 485,(1986), 51'den Yasemin Nuhoğlu SOYSAL: *Limits of Citizenship:...*, 200.

- HEATER; Derek: *What Is Citizenship* (Oxford: Polity Press, 1999)
- KYMICKA; Will: "Kanada'da Grup Ayrışma Üç Yurttaşlık Biçimi", *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, Yay.Haz. Seyla BENHABIB, Çev. Zeynep GÜRATA-Cem GÜRSEL (İstanbul: Demokrasi Kitaplığı, 1999),220-243.
- MARSHALL; T.H.: "Yurttaşlık Ve Toplumsal Sınıflar", *Yurttaşlık Ve Toplumsal Sınıflar*, Der. Ve Çev. Ayhan KAYA (Ankara: Gündoğan, 2000), 15-82.
- SOYSAL; Yasemin Nuhoglu: "Changing Citizenship in Europe: Postnational Membership and the National State", *Redefining the Nation State and Citizen*, ed. Günay Göksu
- ÖZDOĞAN-Gül TOKAY (İstanbul: Eren, 2000), 253-263.
- SOYSAL; Yasemin Nuhoglu: *Limits of Citizenship: Guestworkers in the Contemporary Nation-State System*, (Stanford Üniversitesinde Hazırlanmış Doktora Tezi, 1991)
- ÜNSAL; Artun: "Yurttaşlık Anlayışının Gelişimi", *75'inci Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru*, Ed. Artun.ÜNSAL (İstanbul: Tarih Vakfı, 1998),4-11.
- ÜSTEL; Fusun: *Yurttaşlık ve Demokrasi* (Ankara: Dost, 1999)
- VIROLI; Maurizio: *Vatan Aşkı: Vatandaşlık ve Milliyetçilik Üzerine Bir Deneme*, Çev. Abdullah YILMAZ (İstanbul: Ayrıntı, 1997)

ABSTRACT:

Citizenship as an institution can be considered in three dimensions in the historical process as pre-national, national and post-national. Nationality idea strived to generalize this institution because pre-national citizenship was very limited. Today the conception of national citizenship is also becoming limited consequently classical national belonging is getting nonfunctional. Post-national concept started to demand new rights which are recognised in the human rights. This new concept is significant not only in the boundaries of nation-states but also in all around the world. Thus I discuss "whether post-national citizenship is possible or not" in this study.

Key Words: Citizenship, Post-National Citizenship, Equality, Sameness, The French Constitution of 1793, New Right, Welfare State